

AKCIONO ISTRAŽIVANJE U FUNKCIJI PREVENCIJE VRŠNJAČKOG NASILJA

*Dr Marijana Maran*¹¹⁵

Gradska uprava

Odjeljeje za društvene djelatnosti

Odsjek za obrazovanje, zdravstvo, omladinu i sport

Rezime: Sam naziv akcionih istraživanja ukazuje na pojmove koji podrazumijevaju akciju, promjene, traganje, iznalaženje, participaciju, fleksibilnost, poboljšanje, unapređenje, kreativnost, dijalektičnost, povratnu informacija itd. Svaki od navedenih pojmova je usmjeren na poboljšanje vaspitno-obrazovne prakse. Autori radasu akciono istraživanje stavili u funkciju prevencije vršnjačkog nasilja. Analizirajući nivo prevencije vršnjačkog nasilja (primarni, sekundarni i tercijalni) uvidjeli su značaj preventivnog djelovanja u odnosu na naknadna dejstva. Efekti ovakvog vida djelovanja posebno su došli do izražaja u fazama akcionog istraživanja i njihovim cikličnim ponavljanjima. Na uzorku od 426 ispitanika, učenika srednje škole, primjenjeno je akciono istraživanje po modeluspiralnog toka, čiji su autori Veljko Bandur i Nikola Potkonjak (1999). Model spiralnog toka, po svojoj strukturi i mogućnosti primjene, posebno je prilagođen uslovima u našim školama. Rezultati istraživanja pokazuju da se primjenom akcionog istraživanja u funkciji programa prevencije vršnjačkog nasilja u srednjoj školi, može doprinijeti kvalitativnim promjenama u ponašanju učenika, što potvrđuje činjenicu da se vršnjačko nasilje i nasilje uopšte može spriječiti kvalitetnom pedagoškom intervencijom i prevencijom, kao i primjenom adekvatnih i kvalitetno osmišljenih programa prevencije prilagođenih svim uzrastima u školi, kroz posebne programe prevencije ili u okviru časova razredne zajednice.

Ključne riječi: akciono istraživanje, pedagoško-metodološke vrednosti, program prevencije, vršnjačko nasilje

AKCIONO ISTRAŽIVANJE

Akciona istraživanja, prema većini autora, nastala su iz potrebe za unapređenjem i mjenjanjem postojeće vaspitno-obrazovne prakse (Thomson, 1950; Noffke & Stevenson, 1995; Winter, 1996; Mills, 2000; Miljak, 2001; McNiff & Whitehead, 2002). Akcija je usmjerena na direktno djelovanje, jer „ukoliko akciona istraživanja nisu usmjerena na neposredno unapređivanje vaspitno-obrazovne prakse, onda takva istraživanja ne mogu imati karakter i obilježja akcionih istraživanja” (Bognar, 2008, str. 378). Autori akcijska istraživanja vide kao most između istraživanja i prakse. Tako se navodi da su „ciljevi bilo kojeg projekta akcijskog istraživanja ili programa, uvesti praktično poboljšanje, inovaciju, promjenu ili razvoj društvene prakse, i pridonijeti da praktičari bolje razumiju vlastitu praksu“ (Zuber-Skerritt, 1996, str. 83).

I autori sa naših prostora (Vučenov i Ničković, 1967; Marentič-Požarnikova, 1993; Kundačina i Bandur, 2004; Gojkov, 2007 i Maksimović, 2011) bavili su se proučavanjem i definisanjem akcionih istraživanja. Primarni cilj akcionih istraživanja je „traganje za određenim kvalitativnim činjenicama,

¹¹⁵marijana.maran@banjaluka.rs.ba

razumijevanje određene pedagoške pojave, prije svega, radi mijenjanja, poboljšavanja i konkretnog rješavanja problema vaspitno-obrazovne prakse, mijenjanje odnosa među subjektima obrazovno-vaspitnog procesa“ (Kundačina, Bandur, 2004, str. 77). Upravo mijenjanje ili razvijanje postojeće vaspitno-obrazovne prakse jeste imperativ akcionih istraživanja i način traganja za novim saznanjima.

Diskusiju o definicijama akcionih istraživanja, zaključili bi konstatacijom da su akciona istraživanja nastala kao reakcija na jednostranost kvantitativnog pristupa istraživanju vaspitno-obrazovne prakse i da se zasnivaju na humanističkoj koncepciji istraživanja i kvalitativnoj metodologiji (Kundačina, Bandur, 2004). U toku akcionog istraživanja, sakupljaju se kako kvantitativne činjenice (karakteristične za svako empirijsko istraživanje), tako i kvalitativne činjenice koje omogućavaju razumijevanje pedagoške pojave, onakve kakva ona jeste (bez kontrolisanja uslova, promjena varijabli itd.). Primjenom akcionih istraživanja, vaspitno-obrazovna praksa se istovremeno nastoji i istraživati i mijenjati, odnosno to je proces „saznavanja mijenjanjem ili mijenjanje saznavanjem“ (Kundačina, Bandur, 2004, str. 76). Prema metodološkoj strukturi, akciona istraživanja, su veoma fleksibilna i predstavljaju samo okvir istraživanja, koji je moguće mijenjati, dopunjavati i korigovati, u zavisnosti od toga kakvo jestvarno stanje u praksi. Primjena akcionog istraživanja, zahtjeva konstantno analiziranje toka realizacije, a korekcije zahtijevaju učešće i kompromis svih aktera istraživanja.

Akciona istraživanja su dugotrajan i složen proces koji zahtijeva vrijeme, strpljivost, samouvjerenost i spremnost na rizik. Širli Grandi (Gryndy, 1994) konstatuje da je akciona istraživanja moguće započeti od bilo koje etape, da nije moguće precizno planirati promjene i da je važno da sve promjene budu vrednovane u procesu vlastite refleksije, na osnovu dokaza ili posmatranja. Etape se ne moraju uvijek ostvariti preciznim redoslijedom, već je istraživanje moguće započeti sa bilo kojom etapom, kao i to da se cjelokupno akciono istraživanje može završiti sasvim neočekivanom etapom. Veljko Bandur i Nikola Potkonjak (1999) su autori šeme spiralnog toka akcionih istraživanja. Mišljenja su da, pripremanje akcionih istraživanja, treba da bude okvirno, a cilj i hipoteze se postavljaju sa ciljem unapređenja vaspitno-obrazovne prakse, što i jeste suština akcionih istraživanja. Nakon orijentaciono definisanog cilja i hipoteza, koji su podložni mijenjanju i oblikovanju, shodno zaključcima učesnika, slijedi uvođenje akcija (postupaka), a potom praćenje i vrednovanje efekata od strane svih učesnika. Pomenuti autori daju prednost kvalitativnim postupcima u odnosu na kvantitativne, tokom praćenja i evaluacije efekata prethodnih akcija, a promjene polazne ideje i plana, kao i vođenje (mijenjanje) akcija (postupaka) moguće je vršiti više puta. Analizirajući radove navedenih autora, ali i dodatnu literaturu o postupcima i fazama akcionog istraživanja, možemo zaključiti da je svima njima zajedničko to što opisuju akciono istraživanje kao proces koji se odvija po fazama, koje su podložne promjenama, koje mogu, ali i ne moraju da se realizuju preciznim redoslijedom, što zavisi od sumiranja rezultata provedene akcije (postupka) u prethodnom koraku.

VRŠNJAČKO NASILJE

U školskoj praksi, ali i u svakodnevnom životu sve češće se čuje pojam vršnjačko nasilje. S obzirom da je vršnjačko nasilje, jedan od bitnih pojmova ovog rada, kao polaznu osnovu u definisanju pojma nasilja, navodimo normativnu definiciju prema kojoj je nasilje “skup ponašanja pojedinaca ili grupa koji upotrebom sile ili moći, zastrašivanjem ili manipulacijom, nameću kontrolu nad drugim ljudima” (Branković, 2010, str. 29). Ova, ali i druge analizirane definicije odnose se na pojam nasilja uopšte i sve one se mogu primijeniti i kada se govori o vršnjačkom nasilju. Brojni su sinonimi za navedenu pojavu. Tako razlikujemo vršnjačko nasilje, nasilje u školi, destruktivno ponašanje učenika, agresivno ponašanje, neprilagođeno ponašanje, prekomjernu upotrebu sile i drugo. Nasilje u školi definiše se kao “specifičan oblik nasilja koji se prepoznaje prema različitim negativnim namjerama, postupcima i događajima kojima se želi uznemiriti, omalovažiti, isključiti ili napasti drugi učenik (učenici) s ciljem da se nanese fizičke, psihičke ili socijalne posljedice” (Maran, Mikanović, 2016).

U većini radova koje smo analizirali (Olweus, 1998, Bin, 2004, Popadić, 2009, Branković, 2010), nema preciznih kriterijuma klasifikacije nasilja. Osnovni kriterijum za klasifikaciju nasilja podrazumijeva način na koji nasilnik žrtvi nanosi štetu i najčešće se razlikuje fizičko i psihičko nasilje. Pored pomenute osnovne podjele, u literaturi je zastupljena i podjela na: a) verbalno nasilje, b) fizičko

nasilje, c) emocionalno nasilje, d) socijalno nasilje, e) seksualno nasilje, f) kulturno nasilje i g) ekonomsko nasilje (Branković, 2010). Navedeni oblici nasilja imaju veliki značaj, kako za pedagošku teoriju, tako i za školsku praksu i gotovo svi se mogu identifikovati u vaspitno-obrazovnim ustanovama. Pored pomenutih kriterijuma, potrebno je ukazati i na kriterijum *forma ispoljavanja nasilja*, a prema ovom kriterijumu razlikujemo formalno i neformalno nasilje. Kod proučavanja neformalnog nasilja, posebno je bitan dio koji ukazuje na odnose ili kontakt žrtve i nasilnika u neformalnom nasilju. Kod neformalnog nasilja, direktan odnos izostaje, tj. nasilnik i žrtva su u indirektnom odnosu, između njih postoji prazan prostor ili taj prostor ispunjava posrednik, tj. drugi učenici ili grupe učenika, ili drugi načini i oblici indirektnih komunikacija, a same žrtve neformalnog nasilja najčešće ne poznaju svoje nasilnike. Posljedice ovakvog nasilja ne moraju biti fizičke, već psihološke prirode i mogu ostaviti dugotrajnije posljedice po razvoj ličnosti. Neformalno nasilje, po svojoj strukturi i manifestnim oblicima, jedno je od najsloženijih oblika nasilja, a u pedagoškoj literaturi, najčešći se navode sljedeći oblici neformalnog nasilja: glasine, tračevi, provokacije, segregacija, marginalizacija i medijsko neformalno zlostavljanje.

PREVENCIJA VRŠNJAČKOG NASILJA

Problemi vršnjačkog nasilja su mnogobrojni. Nasilje je prisutno na gotovo svim nivoima osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja. Činjenica da su učenici mlađih razreda osnovne škole sve češće i nasilnici, a ne samo žrtve nasilja, posebno je zabrinjavajuća. Za takvo stanje ne možemo kriviti lošu organizaciju vaspitno-obrazovnog procesa u školama. U pedagoškoj literaturi se navodi da se različiti oblici školskog nasilja najčešće tretiraju kao produkt narušene društvene i pedagoške klime (Mikanović i Popović, 2013).

Prethodno navedeno, ukazuje na potrebu i značaj uvođenja preventivnih mjera i preventivnih programa u školske ustanove, koje za cilj imaju smanjenje izgleda da se vršnjačko nasilje desi u budućnosti. U literaturi se najčešće navode tri vrste prevencije i to: *primarna prevencija*, *sekundarna prevencija* i *tercijarna prevencija* (Popadić, 2009). *Primarna prevencija* namijenjena je svim učenicima jedne škole (populacije), a ne samo učenicima sa rizičnim ponašanjem. Obuhvata sve učenike i može se provoditi kao dio redovnog školskog plana i programa. *Sekundarna prevencija* je usmjerena na rad sa učenicima kod kojih je uočeno rizično i problematično ponašanje (slabiji uspjeh u školi, hiperaktivnost, slabe socijalne vještine, disfunkcionalne porodice, nizak socioekonomski položaj, druženje i/ili identifikovanje sa osobama sa rizičnim ponašanjem, nesređena i nasilna lokalna zajednica i drugo). Slaba strana *sekundarne prevencije* ogleda se u tome što su tačno identifikovani učenici koji pokazuju rizično i/ili problematično ponašanje, dok određeni broj djece ne bude identifikovan kao rizičan, odnosno nasilan, te tako ne budu blagovremeno uključeni u programe prevencije. *Tercijarna prevencija* predstavlja nivo prevencije kod mladih ljudi koji su već počinioci nasilnog ponašanja ili nasilja. Kod tercijarnog nivoa prevencije, javljaju se brojne dileme u smislu „nulte tolerancije“ prema počiniocima, javne osude, izolovanja i kažnjavanja, a sve navedeno ukoliko je vezano za školu, ne spada u domen nadležnosti školskih ustanova, što zapravo još više doprinosi složenosti i težini problema. Analizirajući dostupnu literaturu, ali i iz perspektive praktičara, možemo konstatovati da programi prevencije (sistemske prevencije) ne postoje ili se ne primjenjuju, a djelovanje u školi je svedeno na „gašenje požara“ kada se on desi. U takvim situacijama, pojačava se vaspitno – obrazovni rad sa učenicima, kroz radionice i predavanja i intenzivniju saradnju sa Centrom za socijalni rad i drugim ustanovama, kao i nevladinim organizacijama, što rezultira kratkoročnim rješenjima. Primarni programi prevencije trebali bi biti sastavni dio školskih planova i programa, a njihova primjena kontinuirana i zastupljena na svim nivoima obrazovanja.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Savremena pedagoška teorija ima relevantna teorijska saznanja o vršnjačkom nasilju i mogućnostima njegove prevencije. Pedagoški smisao primjene akcionog istraživanja, ima za cilj da pojasni i približi učenicima najbitnije pojmove vezane za vršnjačko nasilje i nasilje uopšte, te da rezultira mijenjanjem navika, predrasuda i načina razmišljanja jedinki obuhvaćenih ovim istraživanjem. Otuda, kompleksnost

ovog problema zahtijeva i kompleksnu metodologiju. *Problem* istraživanja predstavlja razmatranje pristupa prevenciji vršnjačkog nasilja u školi. *Predmet* istraživanja jeste efikasnost pedagoške prevencije vršnjačkog nasilja u srednjoj školi primjenom akcionih istraživanja.

Na osnovu prethodno navedenog, *cilj istraživanja* jeste da se primjenom programa prevencije vršnjačkog nasilja – akcionim istraživanjem, utiče na informisanost, promjenu mišljenja i stavova, te na načine postupanja učenika srednje škole u slučajevima nasilja. Ono se zasniva na utvrđivanju stanja, teorijskoj razradi problema i analizi empirijskih nalaza iz ugla kvantitativne paradigme.

Za potrebe ovog istraživanja, primijenili smo sljedeće metode i njima odgovarajuće tehnike: *akciona metoda* u okviru njeanketiranje i skaliranje, *metoda teorijske analize i sinteze* i u okviru nje analiza sadržaja, *servej istraživačka metoda* (Survey method), u okviru kojeg je odrađena deskripcija (pregled, snimanje stanja).

Akciona ili djelatna metoda je složena, relativno nova naučno-istraživačka metoda. Ovom metodom, nastojali smo unijeti određene promjene u vaspitno-obrazovnu praksu srednjih škola i utvrditi efekte tih promjena. U metodološkom smislu, ono je fleksibilno, prilagodljivo situaciji, orijentisano na uzorak ispitanika obuhvaćenih akcijom i koncipirano tako da obuhvata niz faza akcionog istraživanja. Među brojnim modelima akcionih istraživanja, koji su u suštini vrlo slični, za potrebe istraživanja odlučili smo primijeniti akciono istraživanje, čiji tok su kreirali Veljko Bandur i Nikola Potkonjak (1999). Izabrani model akcionog istraživanja podrazumijeva sljedeće povezane aktivnosti, odnosno faze:

- 1) polazna ideja (opis i analiza činjenica, nacrt i plan akcije),
- 2) uvođenje akcije (postupaka),
- 3) praćenje i analiza akcija i efekata,
- 4) promjenu polazne ideje i plana akcije i
- 5) ponovno uvođenje nove akcije i praćenje akcije i efekata kojim se istraživanje može nastaviti, ali i završiti.

Navedene faze ne moraju se realizovati predloženim redoslijedom, niti se sve moraju realizovati. Moguća je njihova modifikacija i prilagođavanje potrebama istraživanja, o od istraživača zavisi u kom momentu će istraživanje biti završeno. Akciono istraživanje koje smo realizovali u srednjoj stručnoj školi u Banjaluci, trajalo je kontinuirano jednu školsku godinu (od septembra 2017. godine do septembra 2018. godine).

PROGRAM PREVENCIJE VRŠNJAČKOG NASILJA

Program prevencije vršnjačkog nasilja sastojao se od niza predavanja, radionica i fokus grupa inovativnog pedagoškog dizajna. Program je prilagođen potrebama i interesovanjima učenika, a zasnovan je na osmišljavanju i realizaciji organizovanih aktivnosti, sa posebno izabranim sadržajima, koji imaju za cilj promjene stavova ispitanika o vršnjačkom nasilju i praćenje efekata njegove promjene. On predstavlja kompleksnu cjelinu, baziranu na brojnim i različitim interaktivnim formama djelovanja. Svaka od akcija unutar programa je vrlo sadržajna, a program je dat u otvorenoj formi i podložan je prilagođavanju i promjenama, u skladu sa različitim kontekstima (uzrastima, prirodi problemima itd.).

Program prevencije vršnjačkog nasilja sadrži sljedeće akcije:

- *Predavanja* na teme: *Šta znamo o nasilju?*, *Šta znamo o vrstama nasilja?* i *Stop nasilju*;
- *Radionice*: *Šta je nasilje?*, *Šta radim kad sam ljut/a?* *Shvatanje ciklusa nasilja*;
- *Fokus grupe*: *Različitosti kao povod za vršnjačko nasilje* i *Nasilnici – osuditi ili oprostiti*.

Prva akcija (postupak), sastojao se od niza predavanja informativno-saznajnog karaktera koji su se odvijali na časovima odjeljenjske zajednice, interaktivno i saradnički. Predavanja teme pripremili smo zajedno kritički prijatelj, profesor Brane Mikanović i ja, koja sam ujedno i realizator akcionog istraživanja.

Drugu akciju (postupak) formulisali smo na osnovu zajedničkog dogovora nastalog praćenjem, analizom i evaluacijom efekata izvedenih predavanja (3. predavanja), a koju čine tri radionice, koje su preuzete iz priručnika *Program Y(2017)*.

Radionica *Šta je nasilje?* je prva od tri radionice koju smo realizovati u sklopu programa prevencije vršnjačkog nasilja. Ova radionica treba da pomogne ispitanicima da shvate šta njima lično predstavlja nasilje, kako da ga prepoznaju i kako da na njega reaguju. Radionica *Šta radim kad sam ljut/a?* jedruga radionica po redu, a njen cilj je da pomogne ispitanicima da prepoznaju vlastitu ljutnju i da osmisle nenasilne načine njenog izražavanja. Treća radionica je *Shvatanje ciklusa nasilja*. Radionica je bazirana na pet ključnih tačaka i to: nasilje korišteno protiv mene, nasilje koje sam koristio/la protiv drugih, nasilje kojem sam bio svjedok, kako se osjećam kada koristim nasilje i kako se osjećam kada se nasilje koristi protiv mene.

Narednu akciju u programu prevencije vršnjačkog nasilja čini rad u fokus grupama. Osnovni smisao primjene fokus grupa u ovom radu jeste da dođemo do novih podataka i saznanja o vršnjačkom nasilju, koji su rezultat procesa unutar grupne interakcije i konteksta. Tokom fokus grupa, uspostavlja se interakcija između ispitanika, koji iznose svoje stavove i mišljenja, brane ih, argumentiraju, a na taj način utiču jedni na druge. Kada su u pitanju osjetljive teme, poput vršnjačkog nasilja ili nasilja uopšte, rad u fokus grupama može biti veoma produktivan, prvenstveno, zbog toga što fokus grupe podstiču pozitivno grupno okruženje. Sa svim učenicima realizovali smo fokus grupe, pri čemu je svaka grupa imala između 10 i 15 članova i trajala je najmanje dva časa odjeljenjske zajednice.

REZULTATI I DISKUSIJA

Dugogodišnji rad u srednjoj školi, svakodnevni razgovori sa učenicima, ali i implikacije do kojih sam došla prilikom izrade doktorske disertacije¹¹⁶, doprinijeli su saznanju o tome koliko je vršnjačko nasilje prisutno u srednjoj školi, kako se ovaj problem rješava u školi, te koliko učenici znaju o nasilju, žrtvama i nasilnicima vršnjačkog nasilja. Početna saznanja i informisanost učenika srednje škole o vrstama i uzrocima nasilja, te o načinima i efektima prevencije su skromna. Učenici najčešće razlikuju osnovne vrste nasilja, a uzroci, načini i efekti prevencije su im uglavnom nepoznati. Saznanja ili informacije o nasilju, učenicima se uglavnom predstavljaju na časovima odjeljenjske zajednice, kroz svega nekoliko časova na godišnjem nivou. U slučajevima kada se desi vršnjačko nasilje, o njemu se više priča i reaguje, ali samo sa grupom ili akterima vršnjačkog nasilja. S obzirom na činjenicu da smo akciono istraživanje realizovali po fazama, smatramo da je logično i rezultate, do kojih smo došli, iznositi po fazama.

1. Faza polazne ideje (opis i analiza činjenica, nacrt i plan akcije)

Idejni projekat smo dijelom koncipirali na osnovu mišljenja i stavova učenika o vršnjačkom nasilju do kojih smo došli na osnovu doktorske disertacije autora rada, a čija je izrada ukazala na brojne praktične probleme u vaspitanju i obrazovanju, a posebno u oblasti vršnjačkog nasilja, ali i na osnovu vlastitog iskustva i iskustva drugih praktičara u prevenciji vršnjačkog nasilja u osnovnoj i srednjoj školi, te posebno na osnovu relevantnih naučnih i stručnih pedagoških saznanja o prevenciji nasilja.

2. Faza uvođenja akcije (postupaka)

Prvu akciju (postupak), koji smo realizovali, čine tri predavanja na teme: *Šta znamo o nasilju?*, *Šta znamo o vrstama nasilja?* i *Stop nasilju*. Predavanjima na navedene teme, nastojali smo ispitanicima ponuditi što više informacija o vršnjačkom nasilju. Takođe, tokom predavanja, učenike smo upoznali

¹¹⁶Maran, M., (2022), Efikasnost pedagoške prevencije vršnjačkog nasilja u školi primjenom akcionih istraživanja – doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu u Banjaluci, 18. 03. 2022. godine

sa različitim definicijama nasilja, vrstama nasilja (formalno i neformalno nasilje), oblicima ispoljavanja nasilja, karakteristikama žrtava nasilja, karakteristikama nasilnika u nasilju i posljedicama nasilja.

3. Faza praćenja i analiza akcija i efekata

Povratna informacija, dobijena nakon prvih predavanja, ukazuje na to da znatan broj učenika nikada nije čuo za neke oblike nasilja, posebno se to odnosi na oblike neformalnog nasilja, nije znao da je i to nasilje ili mislio da je žrtva ili nasilnik.

4. Faza promjene polazne ideje i plana akcije

Primjena određenih aktivnosti, u svih osam odjeljenja, koja su učestvovala u istraživanju, nije se odvijala u isto vrijeme i istom dinamikom. U suštini, ovakav način rada/istraživanja sa učenicima je pogodan za primjenu u praksi i ima dosta prednosti u odnosu na druge, češće primjenjivanje (empirijske) načine rada/istraživanja

5. Faza ponovnog uvođenja nove akcije i praćenje akcije i efekata

Na osnovu zajedničkog dogovora nastalog praćenjem, analizom i evaluacijom efekata izvedenih predavanja (3. predavanja), uslijedila je realizacija tri radionice *Šta je nasilje?*, *Šta radim kad sam ljut* i *Shvatanje ciklusa nasilja*. Radionice su preuzete iz priručnika *Program YMladi – Inovativni pristup u prevenciji rodno zasnovanog nasilja i promociji zdravih životnih stilova mladića i djevojaka* (2017).

Radionicom *Šta je nasilje?*, nastojali smo ukazati na različite tipove i forme ispoljavanja nasilja koji se mogu pojaviti u porodicama, intimnim odnosima i zajednicama. Putem studija slučaja, kod ispitanika smo nastojali razviti empatiju, kritičnost i aktivizam. Navedene odgovore ispitanika nije bilo jednostavno kvalitativno iskazati u vidu konkretnih zaključaka. Akcenat smo stavili na identifikaciju efekta pedagoške prevencije vršnjačkog nasilja. S ciljem da se zadržimo u teorijsko-metodološkim okvirima rada, odlučili smo da sve odgovore razvrstamo u tri sljedeće grupe:

- 1) pojam, vrste, oblici i načini ispoljavanja nasilja,
- 2) karakteristike žrtava nasilja i
- 3) karakteristike nasilnika.

Radi bolje preglednosti, dobijene odgovore prikazaćemo tabelarno.

Tabela1. Implikacije značenjima i karakteristikama nasilja

Učenici/ispitanici I i II razred	Učenici /ispitanici III i IV razred
Pojam, vrste, oblici i načini ispoljavanja nasilja	
Učenici nasilje definišu kao upotrebu sile (ili prijetnju silom) jednog pojedinca ka drugom. U odgovorima dominira fizičko nasilje. Nasilje se koristi da bi se dokazali ili pokazali pred drugima - moć u društvu. Nasilje se dešava svugdje u svijetu i u nekim sredinama je normalno da muškarac udari ženu.	Nasilje definišu kao nanošenje psihičke/verbalne i fizičke boli drugim. U odgovorima, pored fizičkog nasilja pojavljuje se verbalno, psihološko, ekonomsko, kulturološko nasilje. Nasilje kao sredstvo i način kontrole druge osobe – moć nad drugom osobom. Nasilje je veoma rasprostranjeno i često ima veze sa načinom na koji su osobe vaspitane da se nose sa ljutnjom i konfliktom. Nasilje se može naučiti, tj. ono predstavlja naučeno ponašanje, te se u tom kontekstu može i odučiti.
Karakteristike žrtava nasilja	
Izazivaju nasilnika, stanu mu na put, skreću pažnju na sebe. Najčešće ne znaju da su žrtve nasilja. Lako se postaje žrtva. Teško sklapaju prijateljstva. Osjećaju se usamljeno. Djeca razvedenih roditelja češće postaju žrtve. Žrtve nasilja su bezvoljne i uplašene.	Svi mogu biti žrtve nasilja: zbog stila oblačenja, muzičkog pravca, dobrog učenja, mjesta stanovanja. Žrtve imaju nizak nivo samopouzdanja i negativan stav prema sebi. Povlače se, izbjegavaju druženja i zabave. Osjećaju se posramljeno i drugačije. Djeca koja trpe nasilje u porodici lakše postaju žrtve. Žrtve su bezvoljne i nedovoljno motivisane.
Karakteristike nasilnika	
Bezobrazan, grub, snažan, drsko se ponaša, provocira, baca stvari. Uvijek u grupi.	Lukav, prepreden, želi pažnju i dokazivanje. Ne misle da su nasilnici.

U odgovorima ispitanika, o značenjima i karakteristikama nasilja, njihovom poimanju i shvatanju nasilja, postoje razlike između učenika 1. i 2. razreda i između učenika 3. i 4. razreda srednje škole, što je vidljivo u *Tabeli 1*. Studije slučaja su omogućile učenicima da jasno prepoznaju i definišu vrste i oblike nasilja.

Cilj radionice *Šta radim kad sam ljut?* je pomoći ispitanicima da razmisle o tome šta izaziva ljutnju i kako da izraze svoju ljutnju na konstruktivan, nenasilan način. Kao i kod prethodne radionice, odlučili smo da svaki odgovor evidentiramo i razvrstamo na sljedeća tri izvora ljutnje: 1) razlog ljutnje, 2) razlog svađe i 3) iskazivanje ljutnje. Nakon ovakve klasifikacije, dobili smo pregled najčešćih izvora ljutnje kod adolescenata.

Tabela2. Izvori ljutnje kod učenika srednje škole

RAZLOG LJUTNJE	FREKVENCIJE
1. Svađa sa roditeljima	20
2. Bratom/sastrom	15
3. Svađa sa momkom	1
4. Svađa da drugom/drugaricom	15
5. Svađa sa nastavnikom/trenerom	6
RAZLOG SVAĐE	FREKVENCIJE
1. Mobilni telefon	10
2. Izlazak	5
3. Lične stvari	8
4. Nerazumijevanje	8
5. Nepravda	6
ISKAZIVANJE LJUTNJE	FREKVENCIJE
1. Ljutnja, bijes	48
2. Plač	9
3. Frustriranost, šok, nevjerica, razočarenje, tuga	40
4. Udaranje šakama, lupanje vratima/ po namještaju	10
5. Vrištanje, vikanje (verbalni sukob), psovanje	42
6. Prekid komunikacije/zatvaranje u sobu	11

Adolescenciju karakteriše vrijeme buntovništva, ispitivanja granica, naglih promjena raspoloženja, unutrašnjih sukoba i sukoba s okolinom. *Tabela 2*. odnosi se na najčešće izvore ljutnje učenika srednje škole. Prema iskazima ispitanika, najčešći razlozi za njihovu ljutnju nalaze se u najbližim porodičnim odnosima, odnosno u odnosu sa ocem/majkom ili bratom/sestrom.

Ispitanici su kao najčešći razlog ljutnje na brata/sestru navodili narušavanje njihove privatnosti u vidu uzlaska u sobu bez dopuštenja, diranje njihovih stvari, pregleda mobilnog ili čitanja poruka, oblačenje njihove odjeće...S ciljem što veće motivisanosti i osposobljenost učenika da djeluju protiv nasilja, izbor akcije je bila *treća radionica – Shvatanje ciklusa nasilja*. Cilj radionice je diskutovati o odnosu između nasilja čije su žrtve mladi i nasilja koje oni koriste protiv drugih. Analiza efekata akcija *tri radionice*, rezultirala je zaključkom da nastavimo sa uvođenjem naredne akcije (postupka) po prethodno osmišljenom programu akcionog istraživanja, te smo pristupili realizaciji akcije (postupka) rad u *fokus grupama*. Svaka *fokus grupa* je imala između 10 i 15 članova i trajala je najmanje dva časa odjeljenjske zajednice. Protokol za fokus grupe sastoji se od pitanja koja su koncipirana tako da mogu poslužiti i kao povod za diskusiju i kao smjernice za vođenje diskusije, a u vezi sa predmetom istraživanja. Nakon završenih fokus grupa, imali smo 16 transkripta fokus grupa. S ciljem izvođenja implikacija iz tih odgovora, iste smo razvrstali na tri sljedeća načina reagovanja: 1) reakcija posmatrača nasilja, 2) reakcija žrtve nasilja i 3) reakcija nasilnika. Ovako razvrstane reakcije, omogućile su nam bolji uvid u načine na koje učenici reaguju kada posmatraju nasilje ili kada doživljavaju nasilje, bilo kao žrtva ili kao nasilnik, u odnosu na same sebe i u odnosu na druge učenike.

Tabela 3. Implikacije reakcijama na nasilje

REAKCIJE POSMATRAČA NASILJA	FREKVENCije
neugodno	25
zbunjeno	20
zabrinuto	18
uplašeno	25
REAKCIJE ŽRTVE NASILJA	FREKVENCije
uplašeno	55
uznemireno	20
nevjerica	35
ranjivo	22
stidljivo	15
REAKCIJE NASILNIKA	FREKVENCije
uznemirenost	31
ljutnja	20
agresija	22
galama	55

Osjetljivost i suptilnost teme nasilja, posebno je došla do izražaja u ovim fokus grupama. Poražavajuće je saznanje da u našem okruženju ima toliko porodica u kojima se dešava neka vrsta nasilja. Kao što se može zaključiti na osnovu utvrđenih frekvencija, najveći broj učenika koji su posmatrali ili prisustvovali nasilju ističu da su se osjećali neugodno i uplašeno, manji broj zbunjeno i najmanji zabrinuto. Većina učenika je navela da u prvom trenutku nisu znali šta da rade, tj. kako da odreaguju, dok je bilo i onih koji su reagovali na *prvu* tako što su se umiješali i lično pokušali da zaustave nasilje. Manji broj učenika je zatražio pomoć od drugih osoba (komšije, prolaznici, policija). Reakcije učenika koji su lično doživjeli nasilje su dosta slične i većina učenika ističe da su prvo osjetili strah i nevjericu, nakon čega su slijedili ranjivost i uznemirenost. Stidljivost, kao način reagovanja na doživljeno nasilje, kod učenika se javljala nakon nasilja, tj. kao naknadna reakcija na doživljeno. Kada je riječ o reakcijama na nasilnika u nasilju, odgovori ispitanika su prilično homogeni, a zajedničko im je da kao prve reakcije uočavaju galamu i uznemirenost nasilnika. Repertoar nasilnog ponašanja, upotpunjen je i agresijom i ljutnjom. Na osnovu navedenog, možemo konstatovati da prve reakcije koje se javljaju u kontaktu sa nasiljem su urođene, primitivne i podložne promjenama. Niko nema pravo da ugrožava nečiji život i sigurnost, a samim tim, svaka osoba koja doživi nasilje treba isto da prijavi i zaslužuje svu stručnu i javnu pomoć i pažnju, jer život proveden u nasilju (bilo kao posmatrač, žrtva ili nasilnik) nije normalan i zdrav, a posljedice koje nastaju su trajne i teško popravljive.

ZAKLJUČCI

Akciono istraživanje u funkciji prevencije vršnjačkog nasilja, osim što je primijenjeno u funkciji kvantitativnog istraživanja prevencije vršnjačkog nasilja, u ovom radu se može tretirati kao i pojedinačna (zasebna) prevencija usmjerena na direktnu promjenu ponašanja kod učenika koji su učestvovali u istraživanju, prilikom kojeg su uočene značajne kvalitativne promjene.

Početna saznanja ispitanika o pojmovima u vezi vršnjačkog nasilja su veoma skromna. Prema njihovim riječima, potpuno su im nepoznati pojmovi neformalno nasilje, te njegovi oblici segregacija, marginalizacija i medijsko zlostavljanje. Takođe, isključivanje pojedinca iz grupe i psovanje i korištenje vulgarnih riječi kao vrste nasilja, kod ispitanika su izazvale zabunu jer nisu mislili da je navedeno vrsta nasilja. U komunikaciji sa ispitanicima tokom i nakon predavanja, uočili smo brojne efekte održanih predavanja. Analizirajući njihove reakcije, ne možemo a da ne ukažemo na implikacije koje su proizašle iz rada sa ovom grupom ispitanika. Nakon održanih predavanja, uočila sam da su pitanja i nedoumice, koje su imali učenici na početku, svedena na minimum. Što se tiče kvaliteta odgovora, rječitosti i obimnosti, dominiraju odgovori starijih razreda, tj. učenika trećih, a posebno četvrtih razreda. Takođe, zrelost koja je uočena tokom svih faza istraživanja kod učenika četvrtih

razreda, posebno je doprinijela ekspeditivnosti i funkcionalnosti istraživanja. Veća dinamika i sadržajnost ostvarena je u odjeljenjima četvrtog razreda srednje škole, jer su oni od samog početka akcionog istraživanja znatno brže napredovali i pokazali visok stepen motivisanosti za učešće u istraživanjima, ali i u prevenciji nasilja. Tokom primjene programa akcionog istraživanja, nismo naišli na značajnije probleme ili poteškoće koje bi zahtijevale intervenciju u smislu promjene ili modifikaciju polazne ideje ili plana akcije. Ono što je posebno došlo do izražaja u gotovo svim aktivnostima, jeste njihova pozitivna energija, mladalačka eksplozivnost i naivnost, iskrenost i velika želja da se nepravda ispravi. Motivisanost svih ispitanika da učestvuju u svim narednim fazama istraživanja je bila velika.

Iako je riječ o srednjoškolskoj populaciji, njihov odnos prema postavljenim problemima i zadacima je bio vrlo profesionalan, ozbiljan i odgovoran, tokom formalnog dijela aktivnosti. Kao prednosti ovakvog načina rada, istaknuli bismo rad i razgovor u neformalnom okruženju. Naime, najčešće poslije konkretne aktivnosti, a motivisani nekim primjerom, idejom ili situacijom, određeni broj učenika nas je zaustavljao i pitao za mogućnost individualnog razgovora. Najčešće su to učenici/ispitanici koji su žrtve vršnjačkog nasilja, a da tog položaja ni sami nisu bili svjesni. Nakon završenog individualnog intervjua, kao i nakon završenih fokus grupa, o svakom ispitaniku ili grupi smo pisali utiske koji su nam pomogli da što bolje upoznamo ispitanike i shvatimo situaciju. Na taj način, došli smo i do sopstvenih studija slučaja koji mogu biti od velike pomoći, pogotovo u radu sa učenicima sa ovakvim problemima.

Uočili smo da se sukobi sa roditeljima obično javljaju oko jednostavnih stvari kao što je (ne)obavljanje svakodnevnih obaveza, izgled, škola, izlasci i slično. Činjenica da se roditelji i adolescenti često svađaju, obično ne ugrožava njihov odnos. Naprotiv, većina adolescenata govori o osjećaju divljenja prema roditeljima, ljubavi i prihvaćanja. Velika većina adolescenata voli i poštuje svoje roditelje. Slično kao i odnos sa roditeljima, javlja se reakcija na odnos sa bratom ili sestrom. Takođe, najčešće su u pitanju banalni problemi koji iz perspektive adolescenta izgledaju veoma ozbiljno. Sve to govori o njihovoj potrebi da se uvažava njihova ličnost, psihološkim i tjelesnim promjenama kroz koje prolaze, njihovoj privatnosti u punom smislu te riječi.

Učenike jako pogađa svađa sa drugom/drugaricom. Ovu svađu najčešće smatraju izdajom od strane sebi bliske osobe. Što se tiče osjećanja koja se javljaju tokom ljutnje, a prema transkriptima, postoji razlika u odnosu na najčešća tri izvora ljutnje, tj. otac/majka, brat/sestra, drug/drugarica. Kako su u pitanju roditelji, učenici izdvajaju ljutnju i bijes kao najčešće emocije koje osjećaju. Takođe, kao reakciju na ovoj relaciji (roditelji-ispitanici) učenici najčešće ispoljavaju plakanje, udaranje šakama, lupanje vratima/po namještaju, te vrištanje, vikanje (verbalni sukob) i psovanje. Svađu najčešće okončavaju prekidom komunikacije, kako navode, na par sati i/ili zatvaranjem u sobu. Kod svađe sa bratom/sestrom, najčešće ispoljavaju ljutnju i bijes. Ispitanici, u odnosima sa drugom/drugaricom, najčešće osjećaju *isfuranost*, šok, nevjericu, razočarenje ili tugu.

Zajedničko posmatračima nasilja i žrtvama nasilja je potreba da se reaguje i potraži pomoć. Upravo na ovoj potrebi treba zasnovati promjene u društvu, koje treba sistemski edukovati i osnažiti kako bi se nasilje svelo na minimum ili u potpunosti iskorijenilo.

Kritički odnos učenika prema problemima vršnjačkog nasilja je površan, prvenstveno zbog nedovoljnih informacija o nasilju sa kojima raspolažu, a zatim i zbog stava o nasilju kojeg formiraju uz pomoć vršnjaka. Takođe, i percepcija učenika o vršnjačkom nasilju i nasilju uopšte je apatična, odnosno izražena je tendencija nemiješanja i neučestvovanja. Najbolji primjer je porodično nasilje i nasilje u vezama, koje se većinom tretira kao "privatna stvar". Većina nas, ako ne djeluje protiv, zapravo učestvuje u nasilju. Svi istraživački modeli korišteni tokom ovog istraživanja, usmjereni su na konkretan društveni odnos, gdje akciona istraživanja istovremeno predstavljaju i akciju i istraživanje, gdje je eksperiment u funkciji akcijskih istraživanja. Akciju, u smislu da se postojeći problem mijenja i unapređuje, a istraživanje u smislu da dolazimo do saznanja o preduzetim akcijama, odnosno da razumijemo nastale promjene. Posmatrano u cjelini, kvalitativna studija u ovom radu objedinjuje efekte o mogućnostima saznanja učenika i informisanja o vrstama i uzrocima nasilja, te prepoznavanje i identifikacija žrtava nasilja i doprinosi bržem mijenjanju uvjerenja i stavova učenika srednje škole o

vršnjačkom nasilju i nasilju uopšte, uz motivisanost za samoangažovanje, ponašanje i djelovanje u samoprevenciji nasilja i rješavanja uočenih problema.

Nakon završenih radionica, pred sobom smo imali grupu mladih ljudi sa širokim pogledom na nasilje. Spremnost na reakciju i pomoć je na zavidnom nivou, a istu bi gotovo svi ispitanici zatražili od stručnih lica, što ukazuje na njihovo shvatanje problema i potrebu da se isti riješi na najbolji način. Stavovi pojedinih ispitanika o nasilju, na početku istraživanja, bili su takvi da je nasilje dopušteno i da se, na neki način, podrazumijeva u muško-ženskim odnosima ili je normalno da *muž udari ženu*. Efekat koji smo dobili primjenom pedagoške prevencije u ovom slučaju, viši je od očekivanog jer su se stavovi ovih ispitanika u potpunosti promijenili. Takođe, iznenadila nas je i obradovala činjenica da ovi mladi ljudi, i sami u sukobu sa autoritetom/roditeljima, iskazuju veliku ljubav i povezanost sa porodicom. Gotovo svi ispitanici bi bilo koju vrstu nasilja prvo prijavili roditeljima, sa njima bi o tome pričali ili su mišljenja da bi roditelji prvi prepoznali da se njima nešto od navedenog dešava.

Nakon realizacije fokus grupa, a na osnovu analize transkripta nastalih tokom izvođenja fokus grupa, zaključili smo da ispitanici drugačije doživljavaju međusobne razlike u pogledu školskog uspjeha, izgleda, nacionalnosti, hendikepa i mjesta stanovanja. Takođe, mišljenja su da navedene razlike mogu i jesu razlozi zbog kojih se postaje žrtvavršnjačkog nasilja. U diskusiji o nasilnicima, složili su se da fizički izgled nije uvijek presudan, mada su nasilnici češće snažnije građe. Takođe, ispitanici su zauzeli zajednički stav i kada je u pitanju njihovo nasilničko ponašanje, tj. vjeruju da bi bili nasilni kada bi bila ugrožena njihova porodica. Tokom realizacije fokus grupa, posebna pažnja je bila posvećena grupnoj interakciji ispitanika. Poboljšana je njihova međusobna komunikacija, stvoreno je okruženje u kojem će oni moći izraziti svoja osjećanja, sjećanja, pitanja i zapažanja, te stvarati nova i zajednička mišljenja i stavove. Kvalitativnom analizom prethodnih akcija (postupaka) akcionog istraživanja, otvorila su se i druga pitanja, koja ostaju za neka nove prilike i potrebe. Akciono istraživanje, u ovom istraživanju imalo je dvostruku funkciju. Prvo, ono je korišteno u svojstvu kvalitativnog istraživanja prevencije vršnjačkog nasilja, a drugo, primijenjeni program prevencije vršnjačkog nasilja je imao funkciju direktne prevencije vršnjačkog nasilja.

Primjena programa prevenciji vršnjačkog nasilja u srednjoj školi, doprinijela je kvalitativnim promjenama u ponašanju učenika, što potvrđuje činjenicu da se vršnjačko nasilje i nasilje uopšte može spriječiti kvalitetnom pedagoškom intervencijom i prevencijom, kao i primjenom adekvatnih i kvalitetno osmišljenih programa prevencije prilagođenih svim uzrastima u školi, kroz posebne programe prevencije ili u okviru časova razredne zajednice uvodeći programe prevencije vršnjačkog nasilja u obavezan Plan i program rada odjeljenjskih zajednica i rada stručnih pedagoško-psiholoških službi u srednjim stručnim školama.

LITERATURA

1. Bandur, V. i Potkonjak, N. (1999). *Metodologija pedagogije*. Beograd, Savez pedagoških društava Jugoslavije.
2. Bognar, B. (2008). *Mogućnost ostvarivanja uloge učitelja – akcijskog istraživača posredstvom elektroničkog učenja*. Doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet, odbrana 12.12.2008. Autor s matičnim brojem: Branko Bognar, (265811) [https://repositorij.ffos.hr/islandora/object/ffos%3A808/datastream/\(15.5.2023\)](https://repositorij.ffos.hr/islandora/object/ffos%3A808/datastream/(15.5.2023)).
3. Branković, D. (2010). *Formalno i neformalno nasilje u tradicionalnim školama*. U knjizi: *Vršnjačko nasilje*(27-47). Banja Luka: Filozofski fakultet.
4. Grundy, S. (1994). *Action Research at the School Level: possibilities and problems*. Educational Action Research, 2 (1), 23-37.
5. Kundačina, M., Bandur, V. (2004). *Akciono istraživanje u školi (nastavnici kao istraživači)*. Užice: Učiteljski fakultet u Užicu.
6. Maran, M., (2022), Efikasnost pedagoške prevencije vršnjačkog nasilja u školi primjenom akcionih istraživanja – doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu u Banjaluci, 18. 03. 2022. godine

7. Maran, M. i Mikanović, B. (2016). Pedagoško-metodološke vrednosti intervjuisanja u istraživanju neformalnog nasilja. U *Učenje i nastava* br. 1, (43-60). Beograd: KLETT društvo za razvoj obrazovanja.
8. Mikanović, B., Popović, K (2013). Neformalno nasilje u osnovnoj školi. u: *Pedagogija*, Beograd: Forum pedagoga Srbije i Crne Gore.
9. Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd: Institiut za psihologiju.
10. Program YMLadi – *Inovativni pristup u prevenciji rodno zasnovanog nasilja i promociji zdravih životnih stilova mladića i djevojaka*.(2017). Glavna kancelarija CARE Deutschland-Luxemburg e.V. u BiH, Sarajevo, Bosna i Hercegovina. Preuzeto sa <https://beta.youngmeninitiative.net/wp-content/uploads/2017/11/Program-Y-SRB.pdf>. i http://www.asocijacijaxy.org/uimages/publikacije/Y-Manual_BIH-WEB.pdf.
11. Zuber-Skerritt, O. (1996): *New Directions in Action Resaearch*. London, Washington: The Falmer Press.

ACTION RESEARCH IN THE FUNCTION OF PEER VIOLENCE PREVENTION

***Dr. Marijana Maran, city administration Departments for social activities
Department for Education, Health, Youth and Sports***

Summary: *The very name of action research indicates terms that include action, changes, search, invention, participation, flexibility, improvement, improvement, creativity, dialectic, feedback, etc. Each of the above terms is aimed at improving educational practice. The authors have put action research into the function of prevention of peer violence. Analyzing the levels of prevention of peer violence (primary, secondary and tertiary), they saw the importance of preventive actions in relation to subsequent actions. The effects of this type of action were particularly evident in the phases of action research and their cyclical repetitions. On a sample of 426 respondents, high school students, an action research was applied according to the spiral flow model, whose authors were Veljko Bandur and Nikola Potkonjak (1999). The spiral flow model, due to its structure and possibility of application, is particularly suited to the conditions in our schools. The results of the research show that the application of action research in the function of the prevention of peer violence program in high school can contribute to qualitative changes in the behavior of students, which confirms the fact that peer violence and violence in general can be prevented by high-quality pedagogical intervention and prevention, as well as by the application of adequate and high-quality designed prevention programs adapted to all ages at school, through special prevention programs or within class community lessons.*

Keywords: *action research, pedagogical-methodological values, prevention program, peer violence*